

Michael von Albrecht, *Ad scriptores Latinos: Epistulae et colloquia / Cari classici: Lettere e dialoghi*. Traduzione poetica e prefazione di Aldo Setaioli. Calligraphia, 24 (nuova serie). Perugia: Graphe.it, 2022. ISBN: 978-88-9372-157-8. Σελ. 186. € 10,00.

Αλεξάνδρα Ροζοκόκη

ΜΠΟΡΟΥΜΕ σήμερα να επιχειρήσουμε έναν γόνιμο διάλογο με τους κλασικούς Λατίνους συγγραφείς; Το επιτρέπουν, άραγε, η χρονική απόσταση και οι αναπόφευκτες διαφορές στη γλώσσα, στον τρόπο ζωής και συμπεριφοράς, ανάμεσα στη δική τους και τη δική μας εποχή; Είναι δυνατόν να υπάρξει σήμερα ένας άριστος χειριστής της λατινικής γλώσσας και συνάμα ένας τόσο βαθύς γνώστης του έργου των Λατίνων συγγραφέων ώστε να συνομιλήσει άνετα μαζί τους;

Τα παραπάνω ερωτήματα αποτέλεσαν καίρια σημεία ενός μεγάλου στοιχήματος που ο γνωστός λατινιστής Michael von Albrecht έθεσε, ανεβάζοντας τον πήχυ πολύ υψηλά. Και το πέτυχε, αφιερώνοντας δεκατέσσερις πολύστιχες, έμμετρες συνθέσεις στους σπουδαιότερους Λατίνους ρήτορες, ποιητές, ιστορικούς και φιλοσόφους. Οι δεκατέσσερις ποιητικές συνθέσεις τού von Albrecht, έκτασης περ. 100 στίχων η κάθε μία, έχουν τη μορφή διαλόγου ή επιστολής· είναι γραμμένες σε άπταιστα λατινικά και άσπογο εξάμετρο στίχο.

Με τους Κικέρωνα, Πλαύτο, Κάτουλλο, Οβίδιο, Κοϊντιλιανό, Τάκιτο και Απουλήιο ο von Albrecht συνδιαλέγεται άμεσα μαζί τους στο απόκοσμο σπίτι τους, ενώ προς τους Λουκρήτιο, Βιργίλιο, Οράτιο, Τίτο Λίβιο, Σενέκα, Λουκανό και Αυγουστίνο απευθύνει μιαν επιστολή. Αλλά και η επιστολή αποτελεί διάλογο κατά το ήμισυ, όπως μπορεί κανείς να συναγάγει από ένα χωρίο στον Δημήτριο (*Περὶ Ἑρμηνείας* 223).

Ας θυμηθούμε εν συντομία ποιος είναι ο Michael von Albrecht και τι εφόδια διαθέτει για ένα τέτοιο τολμηρό εγχείρημα: ομότιμος Καθηγητής Κλασικής Φιλολογίας στο Παν/μιο της Χαϊδελβέργης, τακτικός Ακαδημαϊκός της Accademia Nazionale Virgiliana στη Μάντοβα, συγγραφέας πολυάριθμων βιβλίων και άρθρων με αντικείμενο τη λατινική και συγκριτική λογοτεχνία (όπως η δίτομη *Ιστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας*, μελέτες για την αρχαία μουσική, τη ρωμαϊκή λογοτεχνία και πρόσληψή της, μελέτες πάνω στον Βιργίλιο, Οβίδιο, Σίλιο Ιταλικό, Κικέρωνα, Σενέκα, Λουκρήτιο, κ.λπ.). Για τα λατινικά του ποιήματα έχει λάβει το πρώτο διεθνές ποιητικό βραβείο *Mimesis / Modernità in Metrica*.

Έχοντας λοιπόν αφιερώσει όλη του τη ζωή ο δικός μας φιλόλογος-ποιητής στη μελέτη και κατανόηση του πνευματικού έργου των Λατίνων συγγραφέων αποτελεί τον καταλληλότερο ενδιάμεσο μεταξύ αυτών και του αναγνώστη. Με ευγένεια, σεβασμό, θαυμασμό και αστείρευτη αγάπη τούς πλησιάζει νοερώς· ρωτά, ελέγχει και προβληματίζεται μαζί τους· προβάλλει την απήχηση του έργου τους

στην παγκόσμια λογοτεχνία και περνά τα διαχρονικά μηνύματά τους – ακατάλυτα και ισχύοντα για τους ανθρώπους όλων των εποχών όσο η ανθρώπινη φύση δεν αλλάζει ούτε αλλοιώνεται.

Από μικρή ηλικία ο von Albrecht άρχισε να γνωρίζει τους Λατίνους συγγραφείς, να συνομιλεί νοερώς μαζί τους και βήμα-βήμα να εμβαθύνει όλο και περισσότερο στο έργο τους. Γρήγορα ένωσε αυτό που ως αξίωμα λεγόταν, ότι δηλ. τα πνευματικά και καλλιτεχνικά δημιουργήματα των Ελλήνων και Ρωμαίων αποτέλεσαν τις ρίζες του δυτικού πολιτισμού.

Πρέπει να ήταν παιδί όταν άκουσε από τη Ρωσίδα γιαγιά του τον μύθο του Ρωμύλου και του Ρέμου (τον οποίο παραδίδει ο Λίβιος)· αργότερα από την ίδια γιαγιά έμαθε για τον Πούσκιν και το γράμμα του προς τον Οβίδιο. Πρέπει να ήταν πολύ μικρός όταν η μητέρα του απήγγειλε χωρία από τον *Φιλάργγυρο* του Μολιέρου· αργότερα θ' αναγνωρίσει στην *Aulularia* του Πλαύτου το πρότυπο αυτής της μολιερικής κωμωδίας. Στα δεκαπέντε του έλαβε ως δώρο τις *Εξομολογήσεις* του Αυγουστίνου, τις οποίες διάβαζε ξανά και ξανά, νιώθοντας θαυμασμό για την ειλικρίνεια του Αγίου. «Ένωθα ότι σε ήξερα πολύ καλύτερα από κάθε άλλον...», εξομολογείται ο von Albrecht στην Επιστολή του προς τον Αυγουστίνo (σ. 170 στ. 5).

Οι δεκετέσσερεις ποιητικές συνθέσεις του φιλόλογου-ποιητή δεν αποτελούν μόνο απόσταγμα της σοφίας του μετά από μακροχρόνια, αφοσιωμένη και αποδοτική ενασχόλησή του με τους Λατίνους συγγραφείς ή έναν χρήσιμο και αξιόπιστο οδηγό για όποιον θελήσει να τους γνωρίσει σε βάθος. Με σεμνό τρόπο επιτρέπουν στον αναγνώστη να γνωρίσει κάποιες πτυχές από την προσωπική ζωή του von Albrecht, ενός από τους καλύτερους λατινιστές της εποχής μας.

Εν συντομία παρουσιάζω κάποιες από τις ποιητικές συνθέσεις της συλλογής *Ad scriptores Latinos*:

i. *Cicero ad colloquium evocatus* (σ. 14 κ.ε.): ο von Albrecht ρωτά τον ρήτορα από πού προήλθε η ευγλωττία του και λαμβάνει την εξής απάντηση: «Επειδή δεν έχασα καμία ευκαιρία να μαθαίνω». Ο Κικέρων εξομολογείται στον συνομιλητή του ότι λάτρευε τον Κάτωνα επειδή ήταν φιλόπατρις, ολιγαρκής, αδωροδόκητος, και ενδιαφερόταν μόνο για το κοινό καλό. Μέσω του Ρωμαίου ρήτορα ο von Albrecht κληροδοτεί στους νέους την ακόλουθη παρακαταθήκη: «Ακονίστε το φυσικό σας ταλέντο, αυξήστε την εμπειρία σας. Με το μυαλό και όχι με τα όπλα θα σώσετε μια μέρα την πατρίδα σας».

ii. *Plautus ad colloquium evocatus* (σ. 26 κ.ε.): η συζήτηση στρέφεται γύρω από το σμίλευμα της γλώσσας και τη ζωντάνια της λατινικής. Ο von Albrecht ρωτά τον ποιητή για τον τόπο καταγωγής του γέλιου και τι είναι “κωμικό”. Ο Πλαύτος απαντά χωρίς δισταγμό ότι το γέλιο γεννήθηκε στο Ηλύσιον πεδίο (εκεί δηλ. όπου κατοικούν οι μακάριοι) και ότι “κωμικόν” είναι: «Αυτό το σοβαρό συνοφρυωμά σου, κύριε καθηγητά!».

iii. *Ad Vergilium epistula* (σ. 60 κ.ε.): σ' αυτόν τον ποιητή ο von Albrecht αποτίνει φόρο τιμής· κρίνει ότι κανείς άλλος δεν γνωρίζει τη φύση καλύτερα από τον σοφό Βιργίλιο. Ακόμη και σήμερα οι εντολές του είναι σωτήριες, ενώ το ταλέντο του έδωσε ζωή σε μια ποίηση πάντοτε νέα και αιώνια.

iv. *Ad Horatium epistula* (σ. 72 κ.ε.): στην ποίηση του Ορατίου καθρεφτίζεται η χρυσή εποχή της λατινικής λογοτεχνίας. Η λυρική του Μούσα δεν περιφρονεί να τραγουδά ταπεινά πράγματα· δείχνει σ' όλους πώς να υμνούν τον χειμώνα και την άνοιξη, τον έρωτα και το κρασί, τη χαρά της νιότης. Από την άλλη, η εξαγριωμένη του Μούσα καταδικάζει πολέμους και αδελφοκτόνες διαμάχες. Ο Οράτιος αγωνίστηκε για τη δημοκρατική ελευθερία και αρνήθηκε να τεθεί στην υπηρεσία του Αυγούστου· με παρρησία στηλίτευσε τα ελαττώματα της εποχής του. Στόλισε με επαίνους τον απελεύθερο πατέρα του επειδή του έδειξε ότι ο πολιτισμός είναι το πολυτιμότερο απ' όλα τ' αγαθά. Ο von Albrecht χαρακτηρίζει τον ποιητή πρόπυργιο του καλού γούστου και δάσκαλο της γραφής που δείχνει σε μικρούς και μεγάλους την καθαρή πηγή της ποίησης. Χορτάτος από λίγες σταγόνες δροσιάς, ο τζιτζικας γεμίζει τους αγρούς με το τραγούδι του.

v. *Ad T. Livium epistula* (σ. 84 κ.ε.): ευγνωμοσύνη εκφράζει ο von Albrecht στον Λίβιο καθώς από μικρό παιδί άκουγε τη διήγησή του για ένα άγριο ζώο που ως τρυφερή μητέρα έτρεφε δύο έκθετα βρέφη, τα οποία έμελλε να ιδρύσουν τη Ρώμη. Το έργο του συγκεκριμένου ιστορικού διδάσκει δικαιοσύνη, τήρηση των νόμων και αρετή. Προβάλλει ακέραιους χαρακτήρες όπως τον στρατηγό Κάμιλλο που ήθελε να νικά με αγάπη και όχι με απάτη, και πίστευε ότι ακόμη και στον πόλεμο υπάρχουν άγραφοι, ηθικοί νόμοι που πρέπει να τηρούνται. Οι αρετές που διδάσκει ο Λίβιος έχουν αναγραφεί και κοσμούν δημόσια ευρωπαϊκά κτήρια, ώστε να υπενθυμίζουν διαρκώς στους πολίτες ότι οι νόμοι και η επιείκεια περιορίζουν την τυφλή βία.

vi. *Ad Senecam epistula* (σ. 108 κ.ε.): από παιδί ο von Albrecht συνομιλούσε με τον Σενέκα και τον ένιωθε ως στοργικό πατέρα ή φίλο. Ο φιλόσοφος ποτέ δεν του μίλησε με τραχιά φωνή ούτε του απηύθυνε κάποιο ενοχλητικό, δασκαλιστικό κήρυγμα. Καθοριστικές υπήρξαν για τον μικρό von Albrecht οι συμβουλές του φιλοσόφου: «Πρέπει να χειρίζεσαι τον χρόνο σου με σύνεση», «Να μάθεις να είσαι δάσκαλος του εαυτού σου». Η φλόγα της φιλοσοφικής σκέψης του Σενέκα φώτισε την Ευρώπη και τα θεατρικά του γονιμοποίησαν το δυτικοευρωπαϊκό θέατρο. Επιπλέον, ο ρήτορας Σενέκας έδειξε πόσο μεγάλη είναι η δύναμη της λέξης καθώς με τη λέξη μπορεί κανείς ν' αγγίξει τον ουρανό και με τη λέξη να κατεβεί στην κόλαση.

vii. *Quintilianus ad colloquium evocatus* (σ. 132 κ.ε.): από τον διάλογο με τον Κοϊντιλιανό ο von Albrecht εκμαιεύει τις προϋποθέσεις για μια άριστη εκπαίδευση των νέων. Πρώτα-πρώτα κρίνεται πολύ σημαντικό να προσφέρουν οι γονείς σωστή ανατροφή στα παιδιά τους επειδή ό,τι μάθει κανείς στραβό ή λάθος από παιδί, αργότερα είναι δύσκολο να το ξεμάθει. Εν συνεχεία, οι νηπιαγωγοί δάσκαλοι και καθηγητές πρέπει να είναι εφοδιασμένοι με γερές γνώσεις και ηθικές αξίες ώστε να προβάλλουν στους μαθητές υψηλά πρότυπα μίμησης. Έτσι, τα παιδιά θα διδάσκονται τι πρέπει να επιδιώκουν και τι ν' αποφεύγουν και θα μπορούν να διακρίνουν τι είναι καλό, καλύτερο και άριστο. Η μελέτη του Ομήρου και παράλληλα του Βιργιλίου, του Πλάτωνα και του Κικέρωνα καλλιεργεί στην ψυχή των μαθητών έναν πλούσιο λόγο. Καλός ρήτορας θεωρείται μόνον ο έντιμος ομιλητής. Και

ο von Albrecht περατώνει τη συζήτηση με τον Κοϊντιλιανό, εκφράζοντας την ευχή να υπάρξουν πολλά σχολεία ικανά να ενσταλάζουν τις απόψεις του Κοϊντιλιανού για σωστή παιδεία.

Με μεγάλη αγάπη έχει εκπονήσει ο Aldo Setaioli, ομότιμος Καθηγητής Κλασικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο της Perugia, μια πιστή και ιδιαίτερα φροντισμένη ιταλική μετάφραση. Τα λατινικά εξάμετρα έχουν αποδοθεί σε ιταλικούς ενδεκασύλλαβους στίχους, δηλ. στο μέτρο που παραδοσιακά χρησιμοποιείται στην ιταλική λογοτεχνία όταν πρόκειται να μεταφραστούν εξάμετροι στίχοι. Σύντομη και κατατοπιστική η Εισαγωγή του (σσ. 5–9).

Ολοκληρώνοντας, στο *Ad scriptores Latinos* ο von Albrecht δεν συνενώνει μόνον τη δική μας εποχή με τους προχριστιανικούς και μεταχριστιανικούς αιώνες κατά τους οποίους αναπτύχθηκε η ρωμαϊκή λογοτεχνία. Ο σοφός και ενάρετος φιλόλογος-ποιητής δεν λησμονεί παλαιότερους αλλά και σημερινούς λατινιστές, οι οποίοι με τις μελέτες τους προώθησαν και προωθούν τη λατινική φιλολογία. Έτσι, στη μνήμη του Alfonsi Traina (1925–2019) αφιερώνει ολόκληρο το πόνημά του, στον Dirk Sacré προσφέρει τον «Διάλογο με τον Κικέρωνα» (σ. 14 κ.ε.) και στον Aldo Setaioli την «Επιστολή προς τον Σενέκα» (σ. 108 κ.ε.). Επιπλέον, δεν παραλείπει ν' αναφέρει παλαιότερους και σύγχρονους λογοτέχνες, φιλοσόφους, θεολόγους ή άλλους δημιουργούς (όπως αρχιτέκτονες, ζωγράφους) οι οποίοι εμπνεύστηκαν και άντλησαν από τους Λατίνους συγγραφείς. Ενδεικτικά παραθέτω τους: Roswitha von Gandersheim, περ. 935–μετά 973· Dante Alighieri, περ. 1265–1321· Petrarca, 1304–1374· Pietro Bembo, 1470–1547· Ignazio di Loyola, περ. 1491–1556· Ioannes Secundus, 1511–1536· Joachim du Bellay, περ. 1522–1560· de Montaigne 1533–1592· Iustus Lipsius, 1547–1606· William Shakespeare, 1564–1616· Baltasar Gracián, 1601–1658· Jean de La Fontaine, 1621–1695· Molière, 1622–1673· Juana Inés de la Cruz, 1648–1695· Johann Wolfgang von Goethe, 1749–1832· Friedrich Hölderlin, 1770–1843· Arthur Schopenhauer, 1788–1860· Franz Grillparzer, 1791–1872; Honoré de Balzac, 1799–1850· Alexander Pushkin, 1799–1837· Victor Hugo, 1802–1885· Eduard Mörike, 1804–1875· Mihai Eminescu, 1850–1889· Hermann Finsterlin, 1887–1973· Ossip Mandelštam, 1891–1938· Antoine de Saint-Exupéry, 1900–1944· Albino Luciani/Papa Ioannes Paulus I, 1912–1978· Durs Grünbein, 1962–, κ.ά.

Επομένως, ο von Albrecht καταφέρνει ν' αποδείξει εμπράκτως τη ρήση του Σενέκα με την οποία κλείνει αυτό το ωραίο και διδακτικό βιβλίο: «Nulla nobis saeculo interdictum est, in omnia admittimur» (μτφρ. “Από καμιά εποχή δεν έχουμε αποκλειστεί, σε όλες έχουμε πρόσβαση”).

Αλεξάνδρα Ροζοκόκη

Διευθύντρια Ερευνών στην Ακαδημία Αθηνών
Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής και Λατινικής Γραμματείας
rozok@academyofathens.gr